

МИНИСТЕРСТВО ЗА ЗЕМЈОДЕЛСТВО, ШУМАРСТВО И ВОДОСТОПАНСТВО

Врз основа на член 69 алинеја 2 од Законот за здравјето на растенијата („Службен весник на Република Македонија“ број 29/05, 81/08, 20/09, 57/10 и 17/11), министерот за земјоделство, шумарство и водостопанство донесе

НАРЕДБА ЗА СПРОВЕДУВАЊЕ НА МЕЃУНАРОДНИОТ СТАНДАРД ЗА УТВРДУВАЊЕ НА СТАТУСОТ НА ШТЕТНИ ОРГАНИЗМИ ВО ОБЛАСТА БР. 8

Член 1

Со оваа наредба се пропишува начинот на спроведување на меѓународниот стандард за утврдување на статусот на штетни организми во областа бр.8.

Член 2

Во постапката за утврдување на статусот на штетни организми во областа може да се примени меѓународниот стандард за утврдување на статусот на штетни организми во областа бр.8, кој е даден во Прилогот и е составен дел на оваа наредба.

Член 3

Оваа наредба влегува во сила со денот на објавувањето во „Службен весник на Република Македонија“.

Бр.17-15/3

август 2011 година

Скопје

Министер за земјоделство,

шумарство и водостопанство,

Љупчо Димовски, с.р

УТВРДУВАЊЕ НА СТАТУСОТ НА ШТЕТНИ ОРГАНИЗМИ ВО ОБЛАСТА
Фитосанитарна мерка бр. 8
(1998)

ОДОБРЕНО

Овој стандард беше усвоен од страна на привремената комисија за фитосанитарни мерки во ноември 1998 година.

ВОВЕД

ПРЕДМЕТ

Овој стандард ја опишува содржината на податоците за штетни организми, како и употребата на евиденцијата и други информации при утврдување на статусот на штетни организми во областа. Начинот на опишување на статусот на категориите на штетни организми ќе се користи и како препорака при известување.

ЛИТЕРАТУРА

Речник на фитосанитарни термини 1999, ISPM 5, ФАО, Рим.

Упатства за програми за уништување на штетни организми, 1999, ISPM 9, ФАО, Рим.

Упатство за анализа на ризик на штетни организми, ISPM 2, 1996, ФАО, Рим.

Упатства за надзор, ISPM 6, 1998, ФАО, Рим.

Меѓународна конвенција за заштита на растенијата, 1992, ФАО, Рим.

Ревидиран текст на Меѓународна конвенција за заштита на растенијата, 1997, ФАО, Рим.

Фитосанитарни принципи за заштита на растенијата и примената на фитосанитарни мерки во меѓународната трговија, ISPM 1, ФАО, Рим.

Барања за утврдување на области слободни од штетни организми, ISPM 4, 1996, ФАО, Рим.

ДЕФИНИЦИИ

Дефиниции за фитосанитарните термини кои се користени во овој стандард, можат да се најдат во ISPM бр. 5 (Речник на фитосанитарни термини). Поимот и дефиницијата наведени во продолжение, беа дел од оваа мерка и истите се обновени после усвојување на стандардот. Новата дефиниција на овој термин не се усогласува со употребата на терминот во сегашната ISPM, туку овој термин и дефиниција се задржани само за целта на овој стандард, се додека истиот не се ревидира.

Outbreak- епидемија-	Изолирана популација на штетни организми, неодамна откриена и се очекува да преживее (да се прошири) во блиска иднина.
-------------------------	--

ПРЕГЛЕД НА УСЛОВИ

Податоците за штетните организми се важна компонента на информацијата која се користи за утврдување на нивниот статус во областа. На сите земји увозници и извозници им е потребна информацијата за статусот на штетните организми при изготвување на анализа на ризикот од штетни организми, при утврдување и усогласување со прописите за увоз, како и при утврдување и постоење на зони слободни од штетни организми.

Податокот за штетниот организам, дава информација за присуството или отсуството на штетниот организам, времето и местото на набљудување, соодветните домаќини, нанесената штета, како и препораки или други важни информации кои се однесуваат на еден преглед. Веродостојноста на податокот за штетниот организам се базира на податоците добиени од собирач, начинот на идентификацијата, времето и местото на откривањето и евидентирањето односно објавувањето на податокот.

При утврдувањето на статусот на штетниот организам стручната одлука треба да се однесува на

информацијата која е достапна во моментот на појавувањето на штетниот организам во областа. Статусот на штетни организми се утврдува користејќи информации од поединечни податоци за штетни организми, податоци за штетни организми добиени од истражување, податоци за отсуство на штетни организми, наоди од општ надзор, научни публикации и бази на податоци.

Статусот на штетни организми во овој стандард е претставен во три категории:

- присуство на штетни организми, подразбира: присутни во сите делови на земјата, присутни само во некои области, итн.;
- отсуство на штетни организми, подразбира: нема податоци за штетни организми, искоренети се штетните организми или не се присутни и
- состојба на штетни организми, подразбира: неактивни, активни под надзор, активни кои се искоренуваат односно се уништуваат.

За да се олесни меѓународната соработка меѓу договорните страни во исполнувањето на нивните обврски за известување при појава, епидемија или ширење на штетни организми, Фитосанитарната управа треба да применува соодветен начин на известување. Ова се однесува на употребата на точни и веродостојни податоци при евиденција на штетните организми, навремено споделување на информации за статусот на штетниот организам, почитување на легитимните интереси на сите засегнати страни, како и стандардот за определувањето на штетниот организам.

ОПШТИ УСЛОВИ ЗА УТВРДУВАЊЕ НА СТАТУСОТ НА ШТЕТНИОТ ОРГАНИЗАМ

1. Цели на утврдување на штетни организми

Податокот за штетниот организам е документ (вклучувајќи и електронски податоци) кој го потврдува присуството или отсуството на одреден штетен организам во одредена локација и време, во рамките на областа или држава, под дадените услови. Податоците за штетниот организам се користат во комбинација со друга информација која се однесува за утврдување на статусот на дадениот штетен организам во областа. Во принцип, обезбедувањето на веродостојните податоци за штетниот организам и утврдување на статусот на штетниот организам, се важни компоненти на бројните активности опфатени од страна на Меѓународната конвенција за заштита на растенијата (IPPC), и од принципите наведени во (ISPM) број 1: Принципи на карантин на растенија кои се однесуваат на меѓународна трговија, и меѓународните стандарди за фитосанитарни мерки кои се развиени од тогаш.

Информацијата за статусот на штетниот организам на земјата –увозник ѝ е потребна за:

- спроведување на анализа на ризик на штетниот организам (PRA-PEST RISK ANALYSIS) врз штетниот организам во друга земја;
- утврдување на фитосанитарните прописи за да се спречи влез, егзистирање или ширење на штетните организми и
- спроведување на анализа на ризик на штетниот организам (PRA) врз не-карантински штетни организми, со цел нивно регулирање на територијата на земјата увозник.

Информацијата за статусот на штетниот организам на земјата – извозник и е потребна за :

- усогласување со прописите за увоз на земјата увозник за да не се извезуваат пратки заразени со штетни организми кои се регулирани во земјата увозник и
- исполнување на барањата за информации од страна на земјата увозник, со цел анализа на ризик на штетниот организам (PRA) на земјата извозник.

Сите земји можат да ја користат информацијата за статусот на штетниот организам:

- за анализа на ризик на штетниот организам (PRA);
- за планирање на меѓународни, национални и регионални програми за справување со штетни организми;
- за утврдување на национални листи за штетни организми и
- утврдување и одржување на слободни области од штетни организми.

Информација за статусот на штетните организми во областите, државите и регионите може да се користи за утврдување на глобалното движење на штетните организми.

2. Податоци за штетни организми

2.1 Податок за штетниот организам

ISPM бр.6: Упатства за надзор ги опишува елементите на информацијата добиена од општиот надзор и посебните испитувања, кои требаат да бидат вклучени во податокот за штетниот организам. Основната информација која е потребна за податокот за штетниот организмот го вклучува следното:

- моменталното научно име на штетниот организам, вклучувајќи и субспецијализирани термини по потреба (вид, биотип итн);
- развоен стадиум или состојба;
- таксономска група;
- метод за идентификација;
- година и месец на забележување на податокот, ако се познати, а денот ќе биде баран само при посебни околности (првото откривање на одреден штетен организам и неговото следење);
- локација, поштенски број, адреса, географски координати, одгледување во затворен простор;
- латинско име на домаќинот;
- штета на домаќинот, средина од која се зема примерокот (од стапица или примерок од почва);
- преваленца, показател за степенот на присутност на штетни организми или нивниот број и
- библиографски податоци.

Во прилогот на овој стандард е наведена листата на препораки заради консултирање при изготвување на информацијата за штетниот организам.

2.2 Веродостојност

Информацијата за податокот за штетниот организам е достапна од повеќе извори и има различни степени на веродостојност. Некои од клучни компоненти се идентификувани во следнава табела. Иако во табелава се рангирани категории на релативна веродостојност во опаѓачки редослед, треба да се признае дека тие не се конечни и се направени за да дадат упатства при оценување на податокот. Особено, треба да се напомене дека штетните организми се разликуваат според степенот на испитување потребно за нивната идентификација.

Фитосанитарната управа има одговорност да обезбеди точна информација за податокот на штетниот организам, врз основа на барањето.

Табела. Упатство за оценување на веродостојноста на податоците за штетниот организам
(Листа на податоци подредени од најверодостојни кон помалку веродостојни)

1. Собирач / Идентификатор	2. Техничка идентификација	3. Место и датум	4. Евидентирање / Објавување
а. Таксономски експерт	а. Специфични биохемиски или молекуларни дијагностики (доколку е можно)	а. Проучувачко определување на границите на откривање	а. NPPO/RPPO објавен податок (рецензирано)
б. Специјалист - Дијагностичар	б. Официјална колекција од култури опишани таксономски	б. Друго набљудување во поле и во местото на производство	б. Научно - стручно списание

	од стручно лице		
в. Научник	в. Примерок во општа колекција	в. Вообичаено или случајно набљудување во поле, по можност без укажување за точното место и дата	в. Службени историски записи
г. Техничар	г. Опис со слика	г. Откривање во производите или нуспроизводите појавува на штетни организми во пратката	г. Непроверено научно или техничко списание
д. Остручен аматер	д. Само визуелен опис	д. Дадена е непозната локација и дата	д. Издание од остручен аматер
ѓ. Аматер	ѓ. Непознат метод на идентификација		ѓ. Необјавен научен или технички документ
е. Непознат собирач			е. Нестручно издание, периодичен весник
			ж. Неофицијална информација, необјавена

3. Статусот на штетните организми во областа

3.1 Опис на статусот на штетните организми во областа

Утврдувањето на статусот на штетниот организам бара стручна проценка за моменталното ширење на штетниот организам во областа. Оваа проценка се базира на комбинација на податокот за штетниот организам и информација добиена од други извори. Сегашните и минатите податоци се користат при оценување на моменталната ситуација. Статусот на штетните организми може да се опише во следните категории:

3.1.1 Присуство

Штетниот организам е присутен ако податоците укажуваат на тоа дека е автохтон или внесен. Ако штетниот организам е присутен и има за тоа доволно сигурни податоци, тогаш е можно неговото присуство да се карактеризира со употреба на фрази или комбинации на фрази, како што се следните примери:

- Присутен во сите делови на областа;
- Присутен само во некои области (доколку е можно да се прецизира областа);
- Присутен со исклучок во области слободни од штетни организми;
- Присутен во сите делови на областа каде се одгледува растението домаќин;
- Присутен само во некои области каде се одгледува растението домаќин (доколку е можно да се прецизира областа);
- Присутен само во заштитени насади;
- Присутен сезонски;
- Присутен под контрола (да се наведат деталите);
- Присутен како предмет на службена контрола;
- Присутен но се искоренува и
- Присутен но во ниска зачестеност.

Можат да се користат и други фрази за опис, ако се посоодветни. Ако располагаме со помалку сигурни податоци, ќе биде тешко да се опише нивното присуство.

Доколку е можно, ќе биде корисно да се опише зачестеноста на штетниот организам (често, повремено, ретко) и степенот на штети предизвикани од штетните организми врз релевантни домаќини.

3.1.2 ОТСУСТВО

Ако нема податоци за присуство на штетни организми при општиот преглед во областа, треба да се заклучи дека штетниот организам е отсутен. Ова треба да биде поткрепено со конкретни податоци за отсуство.

Можно е да се заклучи дека штетниот организам е отсутен иако има податоци кои укажуваат на спротивното. Овие различни ситуации се опишани подолу. Отсуството може да биде потврдено со одреден надзор (ISPM бр.6 „Упатство за надзор“), и во таков случај треба да се додаде фразата „потврдено со надзор“. Во случај кога е утврдена слободна зона од штетни организми, според соодветна ISPM (ISPM бр.4 „Услови за утврдување на слободна зона од штетни организми“), треба да се додаде фразата „Пријавена слободна зона од штетни организми“.

ОТСУСТВО – НЕМА ПОДАТОЦИ ЗА ШТЕТНИ ОРГАНИЗМИ

Општиот надзор укажува дека штетниот организам моментално е отсутен и никогаш не бил забележан (нема податоци).

ОТСУСТВО – ШТЕТНИОТ ОРГАНИЗАМ Е УНИШТЕН

Податоците за штетниот организам укажуваат дека штетниот организам бил присутен во минатото. Програмата за уништување на штетниот организам, која е документирана, била успешно спроведена (ISPM бр.9 „Упатства за програми за уништување на штетните организми“). Надзорот го потврдува натамошното отсуство.

ОТСУСТВО – ШТЕТНИОТ ОРГАНИЗАМ НЕ Е ПОВЕЌЕ ПРИСУТЕН

Податоците за штетниот организам укажуваат дека штетниот организам бил пренесен или утврден во минатото, но општиот надзор укажува дека штетниот организам не е повеќе присутен. Како причини може да се земат:

- климатски или други природни ограничувања за постоењето на штетниот организам;
- промена на култура-домаќин;
- промени во сортиментот и
- промена во агротехниката.

ОТСУСТВО – ПОДАТОЦИТЕ ЗА ШТЕТНИОТ ОРГАНИЗАМ СЕ НЕВАЛИДНИ

Податоците за штетниот организам укажуваат за присуство на штетниот организам, но постигнатиот заклучок укажува дека податоците се невалидни, како во следните службено пријавени случаи:

- промени во таксономијата;
- погрешна идентификација;
- погрешни податоци и
- промени во националните граници, каде што е потребно преиспитување на податоците.

ОТСУСТВО – НЕВЕРОДОСТОЈНИ ПОДАТОЦИ ЗА ШТЕТНИОТ ОРГАНИЗАМ

Податоците укажуваат на присуство на штетниот организам, но детерминацијата води кон заклучокот дека податоците се неверодостојни, како во следните службено пријавени случаи:

- двосмислена номенклатура;
- застарен начин на идентификација или дијагностички методи и
- податокот не може да се смета за веродостоен (според Табелата).

Отсуство - Само приметен

Штетниот организам е забележан на пратката на местото на влез или на почетната дестинација, додека е чуван пред да се ослободи, третира или пак уништи. Надзорот потврдува дека штетниот

организам не е присутен.

3.1.3 МИНЛИВОСТ

Статусот на штетниот организам се смета за минлив кога тој е присутен но присуството не се очекува да се појави при техничка проценка. Има три типа на минливост:

МИНЛИВОСТ – НЕ-АКТИВНА

Штетниот организам е откриен само како индивидуална појава или изолирана популација која не се очекува да преживее а не се применети фитосанитарни мерки.

МИНЛИВОСТ – АКТИВНА, ПОД НАДЗОР

Штетниот организам е откриен како индивидуална појава или изолирана популација која може да преживее во блиска иднина, но не се очекува да опстане. Се применуваат соодветни фитосанитарни мерки, вклучувајќи и надзор.

МИНЛИВОСТ – АКТИВНА, ЗА УНИШТУВАЊЕ

Штетниот организам е откриен како изолирана популација која може да преживее во блиска иднина и може да опстане доколку не се применат фитосанитарни мерки. Се применуваат соодветни фитосанитарни мерки за негово уништување.

3.2 Утврдување на статусот на штетниот организам во областа

Утврдувањето на штетниот организам е обезбедено од страна на NPPO. Тоа резултира со одлука за најсоодветен опис на статусот на штетниот организам во областа (види дел 3.1), базирано врз основа на поткрепувачки информации. Ова вклучува:

- индивидуални податоци за штетните организми;
- податоци за штетните организми од надзор;
- податоци или други индикации за отсуството на штетните организми;
- резултати од општите надзори;
- информации од научните публикации или бази на податоци;
- фитосанитарни мерки кои се превземаат за да се спречи внесување или нивно ширење и
- други релевантни информации за проценување на присуството или отсуството на штетниот организам.

Треба да се земе во предвид веродостојноста и конзистентноста на информациите. Особено потребна е внимателна одлука кога постои конфликт на информации.

4. Препорачани практики за известување

Договорните страни имаат обврски кон IPPC (пречистен текст „Член 8 став 1а“) да известуваат за настанување епидемија или ширење на штетните организми, поради кои термините на овој стандард, се дел од информациите кои се однесуваат на „статусот на штетниот организам во областа“. Овој стандард не се поврзува со обврските за известување, туку со квалитетот на доставената информација. Прецизните извештаи се важен дел од меѓународната соработка за олеснување на трговијата. Неуспехот да се открие или пријави штетен организам и непрецизни, некомплетни, ненавремени или погрешно интерпретирани извештаи, може да доведе до воспоставување на неоправдани трговски бариери или внесување и ширење на штетните организми.

Лицата или организациите кои се инволвирани во собирањето на извештаите за штетни организми, треба да ги следат препораките на овој стандард и да ја обезбедат Националната Организација за Заштита на Растенијата со прецизни и комплетни податоци, пред јавно да ја објават информацијата.

За да се применуваат добри практики за известување, Националната Организација за Заштита на Растенијата треба:

- детерминацијата на статусот на штетниот организам да ја базира на најверодостојните и навремено достапните информации;

- да ја земе во предвид категоријата и детерминираниот статус на штетниот организам, предвидени со овој стандард при размена на информации за статусот на штетни организми меѓу земјите;
- да ја информираат Националната Организација за Заштита на Растенијата на трговските партнери, како и нивните Регионални Организации за Заштита на Растенијата, за релевантните промени на статусот на штетните организми, а особено извештаите за новоутврдените штетни организми;
- да известуваат за движење на одредени штетни организми, кои укажуваат на промена на статусот на штетниот организам во земјата-извозник кон други земји, исклучиво само после консултации со земјата-извозник;
- кога ќе дознае за непријавен податок за штетен организам во друга земја, Националната Организација за Заштита на Растенијата може да даде известување на други земји или Регионалната Организација за Заштита на Растенијата само после информирање, односно консултирање со засегнатата Националната Организација за Заштита на Растенијата;
- да разменуваат информации за статусот на штетниот организам во согласност со Член 7 (2j) и Член 8 (1a и 1c) од IPPC, на практично ниво и со медиум и јазик прифатлив и за двете страни и
- да ги корегира погрешните податоци што е можно поскоро.

КОРИСНИ РЕФЕРЕНЦИ

Оваа листа е само за референтни цели. Референците тука се широко достапни, лесно прифатливи, и општо признати како стручни. Листата не е сеопфатна или крајна, ниту е одобрена како стандардна под оваа ISPM.

Номенклатура, Терминологија и општа Таксономија

- *Bayer coding system*, 1996. European and Mediterranean Plant Protection Organization, Paris, France.
- *BioNET-INTERNATIONAL: global network for Biosystematics*. CAB International, Wallingford, UK.
- *Codes for the representation of names of countries*, ISO 3166. International Organization for Standards, Geneva, Switzerland (English/French).
- *Dictionnaire des agents pathogènes des plantes cultivées*, 1992. I. Fiala & F. Fèvre, Institut National de la Recherche Agronomique, Paris, France (English/French/Latin).
- *Glossary of plant pathological terms*, 1997. M.C. Shurtleff & C.W. Averre, American Phytopathological Society, St. Paul MN, USA.
- *Glossary of phytosanitary terms*, 1999. ISPM No. 5. FAO, Rome, Italy (Arabic/Chinese/English/French/Spanish).
- *International code of botanical nomenclature*. International Botanical Congress.
- *International code of nomenclature for cultivated plants*. International Bureau for Plant Taxonomy and Nomenclature, Utrecht, Netherlands.
- *International code of zoological nomenclature*. International Commission on Zoological Nomenclature.
- *United Nations Terminology Bulletin No. 347*, 1995. Office of Conference and Support Services, United Nations, NY (UN Member names in Arabic/Chinese/English/French/ Russian/Spanish).

Општа идентификација на штетни организми и ширење

- *CABPEST CD-ROM*. CAB International, Wallingford, UK.
- *Crop protection compendium CD-ROM*. CAB International, Wallingford, UK.
- *Descriptions of fungi and bacteria*. CAB International, Surrey, UK.
- *Distribution maps of pests*. CAB International, Wallingford, UK.
- *Hojas de datos sobre plagas y enfermedades agrícolas de importancia cuarentenaria para los países miembros del OIRSA*, volúmenes 1-4. 1994-1996. Organismo Internacional Regional de Sanidad Agropecuaria, El Salvador.
- *Mammal species of the world: a taxonomic and geographical reference*, 1982. Honacki et al. eds, Allen Press Inc., Kansas, USA.
- *Plant pathologist's pocketbook*, 2nd ed., 1983. CAB International Mycological Institute, Surrey, UK (Arabic ed., 1990, CABI/FAO; Spanish ed., 1985, published by FAO Regional Office for Latin America and the Caribbean, Santiago, Chile, in cooperation with CABI).
- *Quarantine pests for Europe*, 2nd ed.: *Data sheets on quarantine pests for the European Union and for*

the European and Mediterranean Plant Protection Organization, 1997. I.M. Smith et al. eds, CABI/EPPO, CAB International, Wallingford, UK.

Бактерии

- *Guide to plant pathogenic bacteria*, 2nd ed., 1997. J.F. Bradbury & G.S. Saddler, CAB International Mycological Institute, Surrey, UK.
- Names of plant pathogenic bacteria 1864-1995, 1996. J. Young et al., *Ann. Rev. Phytopathology*: 721-763.

Габии

- *Ainsworth & Bisby's dictionary of the fungi*, 8th ed., 1995. D.L. Hawksworth et al., CAB International Mycological Institute, Surrey, UK.
- *Index of fungi*. CAB International Mycological Institute, Surrey, UK.

Инсекти и грини (крлежи)

- *ANI-CD: Arthropod name index on CD-ROM*. CAB International, Wallingford, UK.
- *Insects of economic importance: a checklist of preferred names*, 1989. A.M. Wood, CAB International, Wallingford, UK.

Нематоди

- *Aphelenchidae, Longidoridae and Trichodoridae: their systematics and bionomics*, 1993. D.J. Hunt, CAB International, Wallingford, UK.
- *Catalog of the Order Tylenchida*, 1991. B.A. Ebsary. Agriculture Canada.
- *NEMA-CD-ROM*. CAB International, Wallingford, UK.

Растителни болести

- *Common names for plant diseases*, 1996. Compiled by APS Committee on Standardization of Common Names for Plant Diseases, American Phytopathological Society, St. Paul, MN, USA. Searchable on the APSnet Internet site at: <http://www.scisoc.org/resource/common/>.
- *Disease Compendium Series*, American Phytopathological Society, St. Paul, MN, USA.
- *Distribution maps of plant diseases*. CAB International, Wallingford, UK.
- *Multilingual compendium of plant diseases*, vols. 1 (1976), 2 (1977). American Phytopathological Society, St. Paul MN, USA (Crosslingual: 23 languages).
- *Plant diseases of international importance*, 4 vols., 1992. Prentice Hall, NJ, USA.

Растенија и плевели

- *A checklist of names for 3,000 vascular plants of economic importance*. Rev., 1986. E. Terrell et al., USDA Agricultural Research Service, Washington DC, USA.
- *Grass Weeds 1* (1980), *Grass Weeds 2* (1981), *Monocot Weeds 3* (1982). Ciba-Geigy Ltd., Basle, Switzerland (English/French/German/Spanish).
- *Index Kewensis*. Royal Botanic Gardens, Kew, Surrey, UK.
- *Plants and plant products*, 1983. FAO Terminology Bulletin 25. Rome, Italy (English/French/German/Spanish).
- *Scientific and common names of 7,000 vascular plants in the United States*, 1995. L. Brako et al., American Phytopathological Society, St. Paul MN, USA.
- *Vascular plant families and genera*, 1992. R.K. Brummitt, Royal Botanic Gardens, Kew, Surrey, UK.
- *World weeds: natural histories and distribution*, 1997. L.G. Holm et al., John Wiley & Sons, NY, USA.

Вириси

- *Descriptions of plant viruses*. Association of Applied Biologists, Institute of Horticultural Research, Wellesbourne, UK.
- *VIDE database*. A. Brunt et al. eds. Searchable on the Plant Viruses Online site on the Internet at: <http://biology.anu.edu.au/Groups/MES/vide/refs.htm>.
- *Viruses of plants*, 1996. A. Brunt et al., CAB International, Wallingford, UK.
- *Virus taxonomy: classification and nomenclature of viruses*, 1995. F.A. Murphy et al. eds. Sixth Report of the International Committee on Taxonomy of Viruses. Archives of Virology/Supplement 10, Springer Verlag, Vienna, New York. The *Index virum* files are searchable on the Internet at: <http://life.anu.edu.au/viruses/ictv/index.html>.

